

Плавич В. П. Природа людини через пізнання сутності права, або людиноцентризм у праві

Стаття присвячена дослідженню людиноцентризму в праві на сучасному етапі розвитку юридичної науки. Йдеться про взаємовідносини, взаємовпливи людини і права, визначення статусу права стосовно людини і людини – стосовно права. Досліджуються зміни і завдання юридичної науки. Вона намагається осмислити залежність права від людини. Існує особлива потреба вирізнити й зрозуміти думки, пов'язані з правом. Оскільки думка зайняла зараз найвищий ранг, то й право потрібно розглядати як напрям думки. Аналізується необхідність для людини образу її духовного життя на землі.

Ключові слова: людиноцентризм у праві, регулятивність права, правозастосовна діяльність, гармонізація правотворчості, духовно-правовий світ людини.

Плавич В. П. Природа человека через познание сущности права, или человекоцентризм в праве

Статья посвящена исследованию человекоцентризма в праве на современном этапе развития юридической науки. Речь идет о взаимоотношениях, взаимовлиянии человека и права, определение статуса права по отношению к человеку и человека – относительно права. Исследуются изменения и задачи юридической науки. Она пытается осмыслить зависимость права от человека. Существует особая потребность выделить и понять мысли, связанные с правом. Поскольку мысль заняла сейчас самый высокий ранг, то и право следует рассматривать как направление мысли. Анализируется необходимость для человека образа его духовной жизни на земле.

Ключевые слова: человекоцентризм в праве, регулятивность права, правоприменительная деятельность, гармонизация правотворчества, духовно-правовой мир человека.

Plavych V. Human nature through knowledge of the essence of law, or human centrism in the right

The article is devoted to the study of human centeredness in law at the present stage of the development of legal science. It is about relationships, mutual influence of a person and law, determination of the status of law in relation to a person and a person – with respect to law. The changes and tasks of the legal science are investigated. She tries to comprehend the dependence of law on a person. There is a special need to identify and understand thoughts related to law. Since thought now occupies the highest rank, then the law should be considered as a direction of thought. The necessity for a person of the image of his spiritual life on earth is analyzed.

Key words: human-centrism in law, regulative law, law enforcement activity, harmonization of law-making, spiritual and legal world of a person.

УДК 342

*Мирослава Вікторівна Білак,
кафедра теорії права та прав людини
Українського Католицького Університету,
доктор юридичних наук*

**ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ
ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ
ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ**

Сьогодні посилення глобалізаційних тенденцій у праві обумовлено пошуком додаткових гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина й обмеження сваволі з боку державної влади. У цьому контексті об'єктивно виникають запитання щодо застосування міжнародного права з метою вироблення єдиних стандартів у рішеннях органів судової системи, щоб забезпечити єдність правового простору в державі. Відданість України ідеалам і принципам, які є спільним надбанням європейських народів, свідчить про те, що країна є частиною європейської правової традиції, відтворенням якої займається Конституційний Суд України (далі – КСУ). У жодній правовій системі, зокрема й Україні, чинне писане законодавство неспроможне дати відповіді на всі запитання, що виникають у судах. До того ж як справедливо зауважив суддя КСУ С. Шевчук, «суди загальної юрисдикції часто не бачать фундаментальної природи конституційних прав та застосовують лише закони» [1, с. 1]. Тому в умовах швидких європейських інтеграційних процесів залишається й надалі важливим теоретико-практичне вирішення питань, пов'язаних із пошуком судами України принципів права людиноцентричної спрямованості, за допомогою яких вони можуть вирішувати проблеми, пов'язані із захистом прав людини відповідно до міжнародних зобов'язань, які на себе взяла Україна. Особливу роль у цьому процесі покликаний забезпечити саме КСУ за допомогою конституційного судочинства.

Проблемами діяльності КСУ, зокрема вивчення методів тлумачення, пошуком права, природи правових позицій та їх юридичної сили, займалися вітчизняні науковці, а саме: М. Козюбра, М. Савенко, М. Савчук, А. Селіванов, О. Совгира, В. Шаповал, С. Шевчук, Н. Шукліна та ін. Однак у минулому році КСУ в своїх рішеннях запровадив надзвичайно важливий «принцип дружнього ставлення до міжнародного права», правова природа якого з теоретико-практичного погляду в Україні ще не досліджена.

Прагнення України розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну і правову державу, одним із основних принципів якої є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, стала ратифікація Кон-

венції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Вона закріпила основні права людини, які забезпечують їй належні умови існування і розвитку. Вони є правовими стандартами прав і свобод, а їхнє додержання країнами, які визнали цей договір, є обов'язковими, незалежно від рівня економічного, духовного, соціального розвитку держав [1]. Права людини, незалежно від нормативно-правового регулювання, – це природне і невід'ємне правове надбання, необхідне для нормального існування і гармонійного розвитку людини, а тому має визнаватися державою в обсязі міжнародних стандартів. Тобто відповідно до вимог Конвенції права і свободи людини становлять абсолютну цінність, є невід'ємними й належать кожному від народження. Вони є важливим інститутом, за допомогою якого й регулюється правовий статус особи, межі вторгнення до її особистої сфери, встановлюються гарантії захисту й реалізації її прав і свобод.

Якраз в основу Конституції України покладені основні положення Конвенції, характерним для яких є принцип верховенства права – один із основоположних принципів демократичного суспільства. У зв'язку з цим в Україні спостерігається подвійний захист фундаментальних прав і свобод, які закріплені у Конвенції та Основному Законі: він відбувається на конституційному та конвенційному рівнях. Зазначені свободи мають спільну юридичну природу та характеристику, а їхній зміст встановлюється у процесі їх застосування, а також тлумачення конвенційних та конституційних норм Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2, с. 122]. Саме ж прецедентне право ЄСПЛ є правом принципів [3, с. 38]. Наша держава є частиною європейської традиції «з відданістю України ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів».

Особлива роль у запровадженні європейських ідеалів і принципів належить КСУ у всіх питаннях одноманітного тлумачення та застосування положень Конвенції, а також застосування прецедентного права ЄСПЛ як при визначенні змісту та обсягу відповідних конституційних положень при їх реалізації, так і в правотворенні. Отже, підпорядкованість європейській правовій традиції є швидше не негативним, а позитивним чинником, що дасть змогу надати праву України загальноєвропейської гуманістичної спрямованості [4, с. 46], тобто її людиноцентричності.

Важливі кроки в цьому напрямку законодавець уже зробив: прийнято закони України від 12 грудня 2005 р. № 3262-IV «Про доступ до судових рішень» і від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Згідно з останнім суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерела права. Рішення ЄСПЛ започаткували універсальні принципи в Україні, зокрема, змінили базу вітчизняного праворозуміння. На зміну всеохоплюючому позитивізму, за якого принцип верховенства права розумівся як принцип верховенства закону, прийшла доктрина природного права, коли держава має служити особі, а не навпаки.

Сам же принцип верховенства права, який у чинній Конституції України на сьогодні згадується три рази (статті 8, 129, 147), був запозичений Україною із правових систем сучасних демократичних держав й авторитетних організацій міжнародного рівня. У зв'язку з цим можна говорити про можливість рецепції українським правопорядком і норм, що становлять зміст цього принципу, але не були чітко закріплені у вітчизняному Основному Законі [2, с. 38]. У визначенні змісту принципу верховенства права допомагають рішення ЄСПЛ, які є важливим життєвим інструментом і певним нормативом у процесі здійснення тлумачення норм Конституції України.

В умовах зближення міжнародного і національного права КСУ у декількох своїх рішеннях (від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 та від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016) послався на принцип «дружнього ставлення до міжнародного права». Останній обумовлений бажанням українського народу до міждержавного діалогу, що виявляється в укладенні міжнародних договорів у порядку і на умовах, передбачених ст. 9 Конституції України. Інтерес до цього діалогу обумовлений насамперед пошуком забезпечення додаткових гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, які, зокрема, перебувають і на наднаціональному рівні (статті 55 і 124 Основного Закону).

Під принципом «дружнього ставлення до міжнародного права» як способу конституційного тлумачення розуміється застосування міжнародного та європейського права при тлумаченні відповідних конституційних положень, зокрема конституційних норм про права людини. Тлумачення конституційних положень згідно з цим принципом набуло поширення в європейських країнах [5, с. 241]. Сам принцип тлумачення національного права в дружній манері до міжнародного права не може призводити до результатів, що суперечитимуть чітким формулюванням у конституційних нормах, які обмежені суверенітетом, визначеним верховенством Конституції України щодо міжнародного права.

Втілення «принципу дружнього ставлення до міжнародного права» слід розглядати і як підставу для «узгодження» й «діалогу» з Європейським Союзом, а також як доктринальну основу для конституційної скарги, яка запроваджується в Україні [6, с. 6]. Фактично за допомогою цього принципу відбувається реформування самого КСУ як найбільш важливого інституту державної влади, покликаною

здійснювати своє основне природне призначення – захист прав людини і громадянина. У цьому випадку КСУ виробив теорію, на підставі якої особа відповідно до ст. 151¹ Конституції України може звернутися до нього зі скаргою, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Тобто така скарга матиме посилене обґрунтування невідповідності закону положенням Конституції України, суттєвим додатком до якої тепер є принцип дружнього ставлення до міжнародного права. У результаті застосування КСУ цього принципу відбувається через судовий процес правова конкретизація норм про права і свободи людини та громадянина. Таку правову конкретизацію можна розглядати як критерій конституційності позитивного права країни. У зазначений спосіб сучасне конституційне судочинство підтверджує законність права, коли права людини виступають ціннісним критерієм відповідності позитивного права принципу верховенства права, і забезпечується через судову правотворчість.

Належна правова конкретизація норм неможлива без використання методології тлумачення певних термінів ЄСПЛ у контексті Конституції України, оскільки стандарти тлумачення положень Конвенції визначає ЄСПЛ, а КСУ крізь призму інтерпретації Конституції України імплементує ці стандарти в матерію розуміння її основних положень. Тобто КСУ на виконання зобов'язань по міжнародних договорах і відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не може уникнути стандартів розуміння сутності положень Конвенції, офіційно запроваджених і визнаних учасниками міжнародного договору.

Водночас це також означає, що у разі застосування практики ЄСПЛ суди виявлять суперечність між системою національного права і міжнародного права, яке є частиною національного законодавства, вони повинні відповідно до застосованого КСУ принципу «дружнього ставлення до міжнародного права» застосувати норми міжнародного права про права людини у тому розумінні, як вони роз'яснені ЄСПЛ.

Самі ж рішення ЄСПЛ надають нашій державі, яка підписала Конвенцію, можливість перевірити правову систему і зорієнтуватись у випадку необхідності проведення необхідних змін. Конвенція у тлумаченні ЄСПЛ діє в ранзі закону, а тому її повинна дотримуватися судова гілка влади.

Отже, КСУ через свою практику створює національні стандарти поєднання міжнародного і національного права, які відповідно до його юридичної природи є загальнообов'язковими до виконання і преюдиціальними для загальних судів. Останні в контексті практики конституційної юрисдикції повинні вибудовувати єдину практику забезпечення міжнародно-національних стандартів із врахуванням національних традицій і потреб сьогодення, у такий спосіб створюючи єдність правового простору та необхідний фундамент для законодавчої бази.

Оцінюючи відповідність законів, КСУ у своїх рішеннях, зокрема, інтегрує європейські правові стандарти, які розтлумачені ЄСПЛ у своїх рішеннях. КСУ у своєму рішенні від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 вказав, що «обмеження прав і свобод людини і громадянина не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права». Вказане рішення має гуманістичну, людиноцентристську спрямованість із метою ретельного врахування і повної реалізації індивідуальних інтересів конкретної категорії осіб, забезпечуючи при цьому не тільки законність й обґрунтованість, а й справедливість правозастосовних рішень.

У такий спосіб сучасне конституційне судочинство зумовлює нову парадигму легітимації права за умов режиму конституційної демократії: нормативно-правові акти у сучасному суспільстві є легітимними за умов відсутності порушення або диспропорційного обмеження фундаментальних прав і свобод, а також у разі відповідності конституційним нормам, принципам та цінностям [2, с. 125]. Таке твердження є абсолютно виправданим, оскільки важливе значення для забезпечення ідеї людиноцентризму, гуманістичного спрямування держави має реалізація принципу верховенства права, яке спрямовано на обмеження свавілля з боку органів державної влади, таким чином надаючи особистості можливість діяти відповідно до природних прав, які є своєрідним ідеалом, з яким узгоджується вся діяльність держави і передусім чинне законодавство.

У верховенстві права імпліцитно закладено, хоча про це й нечасто згадують, що закони та політичні дії, котрі порушують основи конституційної справедливості, насправді не дають жодних прав, не накладають жодних обов'язків. Інакше кажучи, будь-який акт органів державної влади, який виходить за межі їхніх повноважень, або який порушує той чи інший правовий принцип, є нікчемним і немає юридичної сили.

Зі свого боку це означає, що суди загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України, які у зв'язку з застосуванням фактичних обставин справи повинні пристосовуватися до застосування практики

ЄСПЛ в Україні. Визначальну роль у цьому процесі належить КСУ, який за допомогою узгодження і гармонізації своєї практики і ЄСПЛ у сфері захисту прав людини може в межах Конституції України і її національної ідентичності формувати правові стандарти, які відображатимуть ідею людиноцентризму і, в такий спосіб, створювати підґрунтя для поступового визнання прецедентного права в Україні.

Використані джерела

1. Савенко М. І. Методологічні засади інтерпретації правових норм / М. І. Савенко // Матеріали міжнародного семінару «Юридична методологія основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС (13–14 листопада 2003 р.)». – Київ, 2003.
2. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України / С. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5.
3. Хорольський Р. Застосування закону із нечітким змістом: досвід США та європейських судів (Європейського суду з прав людини, Суду Європейських співтовариств) і можливість його застосування в Україні / Р. Хорольський // Матеріали міжнародного семінару «Юридична методологія основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС (13–14 листопада 2003 р.)». – Київ, 2003.
4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Київ : Реферат, 2006.
5. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – Київ : Реферат, 2007.
6. Шевчук С. Суди загальної юрисдикції часто не бачать фундаментально природи конституційних прав та застосовують закони / С. Шевчук // Закон і бізнес. – 2016. – № 48 (1294).

Білак М. В. Формування Конституційним Судом України правових стандартів людиноцентричної спрямованості

У статті досліджується питання запровадження принципу дружнього ставлення до міжнародного права в практиці конституційного судочинства, його людиноцентричну спрямованість. Розкривається природа вказаного принципу, його теоретико-практичне значення для практики здійснення захисту прав і свобод людини та громадянина судами України. У контексті нашої теми порушуються питання взаємодії практики Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України.

Ключові слова: людиноцентризм, принцип дружнього ставлення до міжнародного права, суд.

Білак М. В. Формирование Конституционным Судом Украины правовых стандартов человекоцентрической направленности

В статье исследуется вопрос внедрения принципа дружественного отношения к международному праву в практике конституционного судопроизводства, его человекоцентрическую направленность. Раскрывается природа указанного принципа, его теоретико-практическое значение для практики осуществления судами Украины защиты прав и свобод человека и гражданина. В контексте исследованной темы поднимаются вопросы взаимодействия практики Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: человекоцентризм, принцип дружественного отношения к международному праву, суд.

Bilak M. The Constitutional Court of Ukraine's formation of person-centric legal standards

This article discusses the issue of a person-centric orientation in the application of the principle of a friendly approach to international law in the practice of Ukraine's system of constitutional justice. The nature of this principle is explored, particularly the implications of its theoretical and practical application for protecting rights and freedoms in Ukraine's courts. In this context, the relationship between the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine are considered.

Key words: person-centred, principal of a friendly approach to international law, judiciary.

УДК 342.55

*Ніна Анатоліївна Мяловицька,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Вибори в демократичній державі є результатом реалізації громадянами наданого їм виборчого права. Вибір виборчої системи впливає не тільки на обрання представників, а й на характер і кількість політичних партій, а в більш широкому значенні – й на державну систему. Проблеми пошуку оптимальної виборчої системи на виборах представницьких органів влади та місцевого самоврядування України не втратила своєї актуальності, що підтверджується постійними змінами виборчих законів, а разом із ними і виборчої системи. У зв'язку з цим важливим видається аналіз сучасних виборчих систем європейських країн, які пройшли довгий і складний шлях формування.